

УДК 37:159.9.355

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-196-200

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ З АДАПТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ (ВETERANІВ АТО)

О. Л. Колісник

orcid.org/0000-0002-6208-9106

У статті висвітлено проблему адаптації та соціалізації учасників бойових дій (ветеранів АТО), поступової їх інтеграції в суспільство. Висвітлено проблему відсутності єдиного державного скоординованого механізму надання психолого-педагогічної допомоги ветеранам війни. Запропоновані напрями комплексного підходу надання психолого-педагогічної, соціальної, медичної, правової допомоги ветеранам війни. Обґрунтовано необхідність застосування соціально-психологічних тренінгів у психолого-педагогічній роботі. Запропоновано психолого-педагогічні методи та заходи соціалізації ветеранів: професійної орієнтації; індивідуально-виховної роботи; методів координації і гармонізації впливів середовища на соціалізацію ветеранів; стимулювання до соціального розвитку; інноваційної методики «Адреналінотерапії».

Ключові слова: адаптація та соціалізація, психолого-педагогічна допомога, організація психолого-педагогічної допомоги, методи психолого-педагогічної роботи, індивідуально-виховна робота, учасники бойових дій.

ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL AID ON ADAPTATION AND SOCIALIZATION OF PARTICIPANTS OF MILITARY ACTIONS (VETERANS OF ATO)

O. Kolisnyk

The paper provides an overview of the problem of adaptation and socialization of combatants (ATO veterans), their gradual integration into society. It considers different factors influencing the process of adaptation of war veterans taking into account the economic, political crisis and the continuation of military aggression against Ukraine by Russia. It provides concise analysis of the problem of lack of a unified state coordinated mechanism for providing psychological and pedagogical assistance to veterans of war is highlighted. The attention is focused on the issue of distrustful and non-serious attitude of participants in military operations to psychological rehabilitation. It is emphasized on the necessity of organization of psychological and pedagogical aid both for participants of military operations and their relatives and close environment. The author suggests directions of the complex approach to providing psychological and pedagogical, social, medical, legal assistance to war veterans by state institutions and institutes of social activity. The paper highlights the importance of developing and implementing service centers for veterans for the centralized solution of the wide range of social, material, privileged and psychological issues. It provides arguments in favor of application in psychological and pedagogical work of social-psychological trainings, game and psychotherapeutic methods, directed on restoration and preservation of the status of the person, prevention of a healthy way of life, rehabilitation. Corresponding psychological and pedagogical methods and measures of socialization of participants in military actions are proposed, including professional orientation; individual work; methods of coordination and harmonization of environmental influences on the socialization of veterans with the stimulation of their personal efforts in relation to their own social development; an innovative method of psychological and pedagogical assistance to veterans – «Adrenal therapy».

Key words: adaptation and socialization, psychological and pedagogical assistance, organization of psychological and pedagogical assistance, methods of psychological and pedagogical work, individual work, participants in combat operations.

З кожним роком продовження війни на сході України збільшується кількість учасників бойових дій (ветеранів АТО), повернення яких до мирного життя пов'язано з низкою соціальних та психологічних проблем. Пошук і напрацювання оптимальних шляхів та засобів соціальної асиміляції учасників бойових дій в суспільство є сьогодні головним завданням Міністерства Оборони, наукових установ, соціальних та психологічних служб, медичних закладів, волонтерських і громадських організацій ветеранів.

На фоні політичної та економічної кризи в Україні виникла проблема зростаючої кількості суїцидальних випадків серед ветеранів війни, а також залучення їх до кримінальних угруповань та дезорієнтації в цивільному просторі, що потребує комплексного та системного підходу до організації

психолого-педагогічної, соціальної, правової, профорієнтаційної, медичної, матеріальної допомоги учасникам бойових дій.

В останні роки з'явилося чимало наукових праць вітчизняних педагогів і психологів з цієї проблематики (О. Коkun, Н. Агаєв Н. А., І. Пішко, Н. Лозінська, В. Рютін, О. Шевчук та ін.). Водночас бракує наукових праць різних суспільних наук щодо комплексного підходу або єдиного скоординованого механізму організації психолого-педагогічної допомоги адаптації учасників бойових дій, який визначався б ефективним.

Мета статті – означити проблему соціальної та психологічної адаптації учасників бойових дій та запропонувати нові методи психолого-педагогічної роботи з військовими ветеранами, спрямованих на виведення їх з кризового психологічного стану та прищеплення нових життєво важливих мотивацій.

Якісна соціальна адаптація учасників бойових дій (УБД) українців необхідна в умовах триваючої військової агресії проти України, першочергово тому, що продовжується, пов'язана з цим соціальна напруга в країні, яка не викликає у ветеранів почуття результативності особистої жертвовності для досягнення незалежності та зростання економіки держави. Діаметральна протилежність однієї частини суспільства, які діють за патріотичним покликом на захист нашої держави, та другої корумпованої частини чиновників-казнокрадів, створює високий рівень суспільної напруги, який провокує військових ветеранів на імпульсивні нестримані дії та вчинки. Утрата життєвих інтересів, порушення соціальної взаємодії з оточенням, спроби соціальної ізоляції – такі ознаки посттравматичного стресового розладу та психологічної переорієнтації цінностей учасників бойових дій, на які в першу чергу необхідно звертати увагу рідним та близьким ветеранів, соціальним педагогам, психологам, медичним працівникам. Повертаючись у суспільство, ветерани ще довгий час психологічно й ментально перебувають в стані війни, орієнтуючись на інстинктивні звички виживання. Стикаючись з іншими стандартами суспільних цінностей, таких як прагнення частини нашого суспільства до збагачення будь-яким способом, хизування рівнем свого достатку через демонстрацію дорогого одягу, авто, коштовностей і т. ін., для людини, яка певний час перебувала в зоні військових дій, у жорстких польових умовах та на межі крайнього ризику власного життя й постійної втрати побратимів, сприймається як ворожий спосіб життя, викликає в них природне обурення, озлоблення та навіть агресію.

Першочергово необхідно підкреслити складну економічну та напружену політичну ситуацію в суспільстві в зв'язку з продовженням військової, економічної та політичної агресії з боку Росії, виходячи з чого складно стверджувати те, що ветерани повертаються до мирного життя в цілому. Потрібно враховувати і те, що вони повертаються із зони активних бойових дій, де кожного дня отримують поранення, продовжують гинути військові Збройних Сил України, мирне населення, а наслідки та відлуння у свідомості воїнів не полишають їх вдома тому, що тема військового конфлікту до цього часу залишається однією з головних щоденних тем у засобах масової інформації. Зростання випадків несправедливого відношення влади та в суспільстві до соціальних і матеріальних проблем ветеранів і переселенців (так названих «тимчасово переміщених осіб»), збільшують психологічну напругу в середовищі УБД та зашкоджують ефективній їх соціально-психологічній адаптації. Повертаючись додому із зони бойових дій, ветерани потребують отримання «дорожньої карти» поступової інтеграції в суспільство, і особливо це стосується поранених та скалічених на війні. Якщо для більшості ветеранів головною є соціально-психологічна, матеріальна та профорієнтаційна допомога для адаптації, то для поранених і скалічених, їхніх родин першочерговою проблемою стає отримання належного медичного обслуговування, протезування, забезпечення ліками, потужної професійної психологічної реабілітації. Проблема політичних спекуляцій влади, коли спочатку даються обіцянки щодо забезпечення ветеранів та інвалідів війни певними матеріальними компенсаціями (отримання статусу УБД, земельних ділянок, покращення житлових умов, надання інвалідного транспорту та ін.), у більшості випадків обертається в процес збирання великої кількості бюрократичних папірців та боротьбу за отримання обіцяного. Така ситуація поглиблює кризу в суспільстві і ще внаслідок того, що певна частина людей, на жаль, сприймає ветеранів та ветеранські організації, як корисливо налаштованих на отримання матеріальних благ за рахунок інших. Одне з найважливіших завдань керівництва країни, Міністерства Оборони, Міністерства у справах ветеранів, державних адміністрацій та установ – забезпечити бездоганне виконання комплексної програми матеріальної і психологічної підтримки військовослужбовців, ветеранів (УБД) для мотивації свідомих громадян надалі захищати незалежність і територіальну цілісність України. Вирішення важких життєвих ситуацій та соціальних проблем ветеранів війни має бути одним із головних стратегічних напрямків соціального розвитку країни.

Суттєвою внутрішньою проблемою УБД є велика кількість ветеранів, які самі не бажають відвідувати соціальних педагогів та психологів щодо обстеження психологічного стану та адаптації, або отримують їх формально. Їх помилка полягає в тому, що вони вважають себе цілком готовими до вирішення всіх проблем без спеціальної психолого-педагогічної допомоги, ґрунтуючись на сподіваннях про те, що «час

лікує». Ця проблема полягає також у сформованій в українському суспільстві загальній думці щодо малозначущості педагогів, психологів та соціальних працівників вузького призначення. Подібне ментальне уявлення склалося внаслідок недостатньої просвітницької державної діяльності в цьому напрямку й відсутності державної підтримки громадським організаціям соціальної сфери. На відміну від розвинених держав світу, де спеціальність соціального педагога та психолога вважають престижними і максимально затребуваними, а чисельні благодійні фонди й громадські організації мають державну підтримку, в Україні цей сегмент професійної діяльності тільки починає розвиватися і не має загальнодержавної стратегії розвитку та сприяння.

Психолого-педагогічна допомога учасникам бойових дій є системою психолого-педагогічних послуг УБД, яка спрямована на адаптацію, соціалізацію, професійну орієнтацію, просвітництво, формування компенсаційних способів діяльності, розвиток навичок до мирного життя тощо.

Головними завданнями роботи соціальних педагогів з військовими ветеранами має бути просвітництво щодо обізнаності та усвідомлення власного психологічного стану, моделей поведінки з рідними та в соціумі загалом, знань своїх прав на пільги, допомогу й ін. Педагогічна допомога УБД передбачає надання їм та їхнім сім'ям соціально-педагогічних (консультативних, інформаційних, посередницьких) послуг в умовах певного соціуму; допомоги в подоланні труднощів, що виникають у процесі життєдіяльності, а особливо тим, хто опинився в стані безпорадності, самотності тощо.

Педагогічними умовами адаптації та соціалізації учасників бойових дій є сукупність педагогічних методів координації й гармонізації впливів середовища на соціалізацію ветеранів з їхніми особистими зусиллями стосовно власного соціального розвитку, що забезпечує засвоєння, відтворення та розвиток особистістю соціального досвіду, норм, традицій, культури тощо.

Педагогічна робота має обов'язково включати: індивідуально-виховну роботу, як комплекс педагогічних заходів відносно конкретної особистості, спрямованих на вивчення психологічного стану ветерана та врахування цього у процесі соціально-педагогічної діяльності. Успішність соціалізації УБД характеризується позитивними змінами в їхніх якісних характеристиках.

Погоджуємося з думкою педагога В. Рютіна [3], який запропонував педагогічні умови успішної соціалізації військовослужбовців. Гуманізація міжособистісних взаємин військовослужбовців сприятиме розвитку комунікативно-творчої складової процесу соціалізації, а дослідження й врахування індивідуально-психологічних особливостей ветерана активізує процес самовиховання, усвідомлення своєї ролі в соціумі. Отже, за таких умов морально-нормативний компонент соціалізації особистості набуває найбільшої змістовності, забезпечується безпосередній вплив на особистість УБД.

Для успішної адаптації та соціалізації УБД дослідниця О. Шевчук [4] пропонує соціальним педагогам проводити соціально-психологічні тренінги. На її думку, використання групової форми роботи є більш ефективною, ніж використання індивідуальної, оскільки забезпечує налагодження втрачених особистих та соціальних взаємозв'язків у сприятливій атмосфері. Тренінг у психолого-педагогічній роботі використовується з метою відновлення і збереження статусу особистості; профілактики здорового способу життя, реабілітації ветеранів; просвітницьких заходів щодо умов мирного життя; застосування ігрових і психотерапевтичних методик, ін. [4, с.7].

Визначаючи основні риси адаптації та соціалізації, як комплексної методики психолого-педагогічної роботи з ветеранами, виділяємо фундаментальні умови цього процесу:

- для досягнення рольових функцій процес адаптації повинен включати в себе систему соціально-психологічних, професійних відносин та зв'язків;
- необхідність застосування комплексної системи психолого-педагогічних заходів для інтегрування УБД за допомогою прищеплення йому існуючих суспільних норм і критеріїв, спрямованих на здатність ветерана пристосуватися до сучасного суспільства.

Офіційні дані від моніторингової місії ООН з прав людини в Києві свідчать про те, що за чотири роки війни на Сході України безповоротні небойові й санітарні втрати склали біля 2700 осіб (з них: 891 – випадки наслідків хвороб, 318 – ДТП, 177 – нещасні випадки, 175 – отруєння через алкоголь і наркотики, 172 – необережне поводження зі зброєю, 101 – порушення заходів безпеки, 228 – вбивства та 615 – самогубства). З квітня 2014 року до кінця 2018 року загинуло біля 13 000 осіб, з них, приблизно 4000 – військовослужбовців ЗСУ [1]. І це тільки показники офіційної статистики! Кількість нещасних випадків, обумовлених станом психологічних розладів ветеранів та їх родин, що призводять до трагічних наслідків, не підлягають військовій статистиці, бо реєструються як побутові конфлікти.

Не менш значущі негативні наслідки відсутності або неефективності психолого-педагогічної роботи з УБД очікують суспільство в загальній кількості випадків побутових конфліктів за участю ветеранів, залучення їх до кримінального світу, зростання рівня їх агресивності, втрата ними соціальної активності, стресова алкоголізація та наркоманізація. Тому комплексна психолого-педагогічна робота обов'язково повинна проводитися з кожним окремим ветераном. Наголошуємо на тому, що на законодавчому рівні

вкрай необхідно запровадити відповідальність УБД за ухиляння від психолого-педагогічної роботи, медичного обстеження та лікування.

Сучасні державні системи психолого-педагогічної й медичної реабілітації ветеранів працюють окремо, частково та вибірково. До того ж велика кількість ветеранів уникають участі в цих програмах, а статистики контролю участі УБД у програмах соціально-психологічної адаптації (реабілітації) досі немає.

Діяльність усіх служб та установ, які спрямовані на психологічну та соціальну адаптацію УБД потребує *координаційного підходу до індивідуальної роботи з кожним окремим ветераном* за прикладом медичної або банківської систем, де кожний пацієнт чи клієнт *закріплені за особистим соціальним педагогом, психологом, лікарем та персональним менеджером*. Тоді кожний УБД буде мати можливість з усіх питань звертатися до єдиного сервісного центру з питань ветеранів, де буде мати можливість в «єдиному вікні» отримати інформацію одразу з деяких питань різного напрямку (психолого-педагогічних, правових, пільгових, профорієнтаційних, загально-консультативних та ін.), а не нервувати й витратити час на пошук вирішення своїх питань у різних установах. Запровадження таких сервісних центрів Міністерством з питань ветеранів дозволить уникнути зіткнення ветеранів в загальних чергах з пересічними громадянами, щоб не доводити їм своє право на отримання послуги без черги, що може спровокувати до конфліктів через з'ясування стосунків.

Очевидним є те, що потребує докорінної зміни державно-організаційне відношення до соціально-психологічного адаптаційного процесу учасників бойових дій. Головним розробником єдиної стратегії, замовником психолого-педагогічних і медичних адаптаційних програм має бути Міністерство у справах ветеранів. До розробки таких цільових програм необхідно залучити провідних фахівців в різних галузях науки – педагогіки, психології, соціології, психіатрії, медицини. Одним із головних факторів створення та впровадження державної комплексної соціально-психологічної адаптаційної стратегії для УБД буде акцентування уваги ветеранів на тому, що їх поважають, цінують, і не тільки в святкові дні та сумні роковини (як це є по факту).

Другим важливим фактором в соціальній адаптації ветеранів є їхня *професійна профорієнтація та перепідготовка*. За визначенням фахівців 70-80% УБД певний довгий період після звільнення в запас з різних причин залишаються не працевлаштованими. Серед основних причин, за висновками фахівців, є побоювання певної частини роботодавців неадекватності психологічної поведінки ветерана, яка може зашкодити діловій репутації підприємства чи бізнесу. Таке побоювання ґрунтується саме на відсутності практичної та психологічної реабілітації УБД, що на практиці здебільшого проводиться формально. Проходження практичної психологічної реабілітації повинно буди обов'язковою умовою з наявною медичною довідкою для дозволу працювати на стресових або пов'язаних із зброєю роботах, особливо в правоохоронній системі, державній та комерційних службах безпеки.

Іншою причиною великого відсотку непрацевлаштованості ветеранів є кардинальна зміна їх світогляду, коли вони повертаються з війни зовсім іншими і не можуть одразу повернутися до колишньої роботи, звичного ритму життя, захоплень та хобі. Саме тут необхідна для УБД ефективна профорієнтація, можливо пропозиції навчання новим спеціальностям.

Не менш важливою складовою соціально-психологічної адаптації має бути фахова психолого-педагогічна підготовка родини ветерана ще до його повернення в цивільне життя. Близькі, які очікують повернення ветерана мають бути готові до нестандартної психологічної поведінки рідної їм людини, яка змінилася під час перебування в зоні бойових дій і отримала явні або підсвідомі психологічні травми. Кожна родина ветерана повинна бути закріплена за окремим соціальним педагогом та психологом, з яким вона може мати постійний зв'язок для отримання фахових консультацій в надзвичайних сімейних обставинах. Така робота і тестування психологічного оточення ветерана повинна бути на постійній основі з аналітичними висновками адаптаційного процесу кожного окремого УБД. Моделі та методи соціально-педагогічної і психологічної роботи з УБД необхідно розробляти з урахуванням вже існуючого закордонного досвіду такої роботи з ветеранами, зокрема Ізраїлю, який має активний військовий конфлікт вже багато років. У цій країні соціальний працівник закріплюється за військовослужбовцем та його родиною на початку його служби [2]. Адаптована до нашої національної специфіки ізраїльська модель психолого-педагогічної і соціальної допомоги може працювати вже в найближчому майбутньому, як перехідна, до розробки механізму психолого-педагогічної та соціальної роботи з ветеранами.

Розуміння ветераном неможливості повного повернення до передвоєнного психологічного стану є початком його адаптаційного періоду пристосування до нових соціальних умов і стандартів. Однак формування впевненості у ветеранів щодо можливості стовідсоткової соціалізації в суспільство необхідно починати з максимальної інформованості їх та їхніх рідних стосовно всіх державних та недержавних програм психолого-педагогічної, медичної, соціальної допомоги, сімейного санаторно-курортного лікування та повного переліку гарантованих державою пільг.

Інноваційною методикою психолого-педагогічної допомоги ветеранам війни є так звана «Адреналінотерапія», досвід і ефективність якої підтверджено в арміях Ізраїлю та США. У зоні бойових дій військовослужбовці звикають до постійного стану напруги, гострих відчуттів, тому повернувшись до цивільного життя, внаслідок недостатнього рівня адреналіну, тривалий час не можуть повністю розслабитися. «Адреналінотерапія» – це практика заміщення гострих бойових відчуттів екстремальними видами спорту, організацією активних спортивних заходів ветеранськими організаціями [4, с.98]. Однак така методика малопоширена в Україні з причини відсутності єдиної державної стратегії в напрямку соціально-психологічної адаптації УБД. Для впровадження методики «Адреналінотерапії» на державному рівні необхідна система постійної підтримки ветеранських організацій та закріплення за ними окремих фахівців – соціальних педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників.

Одним із ефективних підходів до адаптації УБД є вже напрацьований окремими громадськими організаціями досвід підтримки українських бійців, які щойно повертаються з війни в групах самопомоги, де ветерани «з досвідом інтеграції в суспільство» передають його «новачкам». Така волонтерська підтримка ветеранів один одному має дуже важливе значення тому, що рівень довіри між УБД набагато більший, ніж до психолога або соціального працівника. Тому державна стратегія щодо соціалізації та адаптації ветеранів повинна включати в себе створення груп самопомоги ветеранів із забезпеченням їх необхідними, пристосованими для цього приміщеннями, безкоштовними консультативними послугами потрібних фахівців.

На наше переконання, забезпечення комплексності та системності в напрямку психологічної адаптації та соціалізації учасників бойових дій надасть можливість суспільству мати ефективно вирішення соціальної інтеграції ветеранів. Необхідність розробки та впровадження Міністерством у справах ветеранів інноваційної цільової державної комплексної програми адаптації та інтеграції ветеранів в суспільство має величезне загальнодержавне значення в зв'язку з продовженням російської військової агресії проти України та постійним збільшенням кількості ветеранів війни, загибелі військових, родин, що втратили рідних на війні, зростаючої кількості тимчасово переміщених осіб (біженців із територій наближених до зони бойових дій). Така програма має включати в себе проблематику всіх постраждалих від наслідків війни. Тільки запровадження комплексного підходу психолого-педагогічної допомоги до соціалізації та інтеграції УБД покращить їхній психоемоційний стан та збільшить рівень їхньої адаптації в суспільстві.

Перспективними напрямками дослідження визначаємо необхідність вивчення досвіду інших країн щодо вирішення проблем соціалізації та адаптації ветеранів війни. Стикаючись з новими засобами ведення (гібридної) війни в Україні і враховуючи вікові національні, економічні та «родинні» зв'язки між двома сторонами військового конфлікту, необхідно знайти свій унікальний формат стратегії адаптації та соціалізації УБД, щоб мати перспективу поступової підготовки суспільства, а головне – ветеранів, до майбутнього мирного сусідства між Україною і країною-агресором, бо війна має закінчитись. Досягнення миру в майбутньому повинно включати постійну увагу до проблем військових ветеранів, які ціною ризику особистого життя зробили його можливим.

Література

1. Втрати силових структур внаслідок російського вторгнення в Україну [Електронний ресурс] // Вікіпедія – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Втрати_силових_структур_внаслідок_російського_вторгнення_в_Україну – Назва з екрану.
2. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник / [Коkun О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозинська Н. С., Остапчук В. В.] ; під ред. В. В. Остапчук– К.:НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
3. Рютін В. В. Педагогічні умови соціалізації військовослужбовців строкової служби: дис. ...канд. пед.наук: 13.00.05 / Рютін Віталій Васильович; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Луганск, 2006. – 216 с.
4. Шевчук О. М. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності / О. М. Шевчук // Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів: матер. наук.-метод. семінару. – Умань : ПП Жовтий, 2013. – 168 с.

References

1. Vtraty` sy`lovny`x struktur vnaslidok rosijs`kogo vtorgnennya v Ukrainu [Elektronny`j resurs] // Vikipediya – Rezhny`m dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Vtraty`_sy`lovny`x_struktur_vnaslidok_rosijs`kogo_vtorgnennya_v_Ukrainu – Nazva z ekrana.
2. Psy`xologichna robota z vijs`kovoslužhbovcyamy` – uchasny`kamy` ATO na etapi vidnovlennya: Metody`chny`j posibny`k / [Kokun O. M., Agayev N. A., Pishko I. O., Lozins`ka N. S., Ostapchuk V. V.] ; pid red. V. V. Ostapchuk– K.:NDCz GP ZSU, 2017. – 282 s.
3. Ryutin V. V. Pedagogichni umovy` socializaciyi vijs`kovoslužhbovciv strokovoyi sluzhby`: dy`s. ...kand. ped. nauk: 13.00.05 / Ryutin Vitalij Vasy`l`ovy`ch; Lugans`ky`j nacional`ny`j pedagogichny`j un-t im. T. G. Shevchenka. Lugansk, 2006. 216 s.
4. Shevchuk O. M. Trening yak innovacijna forma social`no-pedagogichnoyi diyal`nosti / O. M. Shevchuk // Aktual`ni problemy` pidgotovky` social`ny`x pedagogiv: mater.nauk.-metod. seminaru. – Uman` : PP Zhovty`j, 2013. – 168 s.